

УДК 342.92 (477)

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2019.9.27>

Дроботов І.С.

аспірант

Науково-дослідний інститут публічного права

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОВЖИВАННЮ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ: МІЖГАЛУЗЕВИЙ АСПЕКТ

Актуальність дослідження. Становлення в державі незалежного, неупередженого, справедливого суду та якісного правосуддя зумовлює необхідність, з одного боку, підвищення якості надання судових послуг, а з іншого – дисциплінування учасників процесу, відповідального ставлення останніми до виконання наданих їм процесуальних прав та покладених на них процесуальних обов'язків, сумлінного дотримання встановлених у суді правил.

Слід погодитися з тим, що, незважаючи на юрисдикцію та інстанцію суду, ефективність його функціонування, якість розгляду судових справ та оперативність винесення судових рішень є напряму пов'язаними та не в останню чергу залежать від поведінки учасників справи, осіб, які є присутніми в судовому засіданні чи яких судом було зобов'язано надати докази по справі, прибути в судові засідання тощо.

Між тим, у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» № 2147-VIII від 03.10.2017 р. [10] послідувало чимало новел та змін в організації та здійсненні не тільки адміністративного, а й господарського та цивільного процесів.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що в оновлених редакціях процесуальних кодексів, серед іншого, значну увагу приділено нормативному закріпленню підстав, видів та порядку застосування заходів процесуального примусу, що обумовлено необхідні-

стю спонукання до виконання встановлених у суді правил, добросовісного виконання учасниками судового процесу процесуальних обов'язків, неприпустимістю зловживання процесуальними правами та потребою запобігти створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства. Позаяк негативна поведінка одних учасників справи, як правило, зумовлює порушення гарантованого Конституцією України права на судовий захист [5] інших учасників справи, перешкоджає або унеможлиблює реалізацію вказаного права, призводить до затягування розгляду судових справ та породжує, серед іншого, порушення судом принципу «розумних строків розгляду справи», що, у свою чергу, знижує рівень довіри до суду та його авторитету як арбітра суспільних відносин. А тому теоретична та практична значимість проведеного дослідження, яке є надзвичайно своєчасним та актуальним, не викликає сумнівів.

Ступінь розробленості проблеми. Питання, що стосуються застосування органами державної влади заходів адміністративного примусу, ставали предметом наукових досліджень В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, В.М. Бевзенка, В.В. Бойцовой, М.В. Джафаровой, С.В. Ківалова, А.Т. Комзюка, В.К. Колпакова, Т.О. Коломоєць, О.В. Кузьменко, В.А. Кузьменка, М.М. Тищенко та ін. При цьому, проаналізувавши науковий масив щодо досліджуваної тематики, можемо зазначити, що майже кожен із дослідників виділяв свою власну концепцію розуміння заходів адміністративного примусу. Разом із тим, не дивлячись на

вже існуючий науковий масив, дослідженню питань, пов'язаних із висвітленням проблематики застосування заходів процесуального примусу у спектрі міжгалузевого аналізу процесуального законодавства, у науковій літературі уваги майже не приділялося.

Метою дослідження є науково-теоретичне обґрунтування та систематизація знань про заходи процесуального примусу в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення актуалізуються питання упорядкування взаємин учасників судового процесу в ході реалізації останніми гарантованого ст. 55 Конституції України права на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Наразі існування проблемних питань у таких взаєминах навряд чи можливо заперечити. Хоча можна стверджувати, що на теперішній час на законодавчому рівні зроблено спроби нормативного закріплення механізмів подолання явищ, які перешкоджають здійсненню якісного правосуддя, серед яких, у тому числі, удосконалення правового регулювання застосування заходів адміністративного примусу. В цьому аспекті становить інтерес питання міжгалузевого контексту нормативного регулювання та прикладних аспектів застосування заходів процесуального примусу як способу забезпечення дотримання принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами.

Так, підставами застосування заходів процесуального примусу науковці називають сукупність закріплених у законодавстві обставин, необхідних і достатніх для законного застосування судом заходів процесуального примусу до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню судочинства. При цьому вважається, що такі заходи можуть застосовуватись до будь-яких учасників судового процесу, незалежно від їх адміністративно-процесуального статусу, а також інших осіб, що

не беруть участі у справі, однак були присутні в залі судового засідання та порушували встановлені в суді правила (глядачі, представники засобів масової інформації тощо) [2, с. 82].

Застосування примусу вважається правомірним, якщо існує факт протиправної поведінки особи і неможливо в цій ситуації іншим чином його запобігти [8, с. 661]. При цьому суб'єкт застосування заходів примусу зобов'язаний враховувати конкретні обставини, час, місце, умови і специфіку положення, яке склалося [7, с. 68].

На думку В.В. Комарова, заходам процесуального примусу притаманні такі ознаки: 1) застосовуються лише в межах процесуальної діяльності; 2) суб'єктом їх застосування завжди виступає суд; 3) види примусових процесуальних заходів є визначеними законом; 4) здійснюється на підставі та в порядку, вказаному законом; 5) мають державно-владний характер; 6) можуть проявлятися у фізичному або психологічному впливові на певного учасника судочинства; 7) застосовуються на підставі ухвали суду; 9) сфера застосування примусу є обмеженою і загалом не характеризує специфіку правового регулювання у сфері судочинства [11, с. 378].

Так, відповідно до положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом [4].

Констатоване у ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право особи на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку корелюється з обов'язком добросовісно користуватися наданими законом процесуальними правами, утримуватися від дій, що зумовлюють затягування судового процесу, та вживати надані процесуальним законом заходи для скорочення періоду судового провадження (п. 35 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії» (*Alimentaria Sanders S.A. v. Spain*)) [14].

Згідно з прецедентною практикою Європейського суду з прав людини, сторона, яка задіяна в процесі судового розгляду справи, має обов'язок з розумним інтервалом часу самостійно цікавитися ініційованим нею провадженням у судовій справі, добросовісно користуватися належними їй процесуальними правами, неухильно та сумлінно виконувати процесуальні обов'язки. Зазначене кореспондується із правовою позицією, сформульованою Європейським Судом з прав людини у рішенні «Пономарьов проти України», за якою сторони мають вживати заходи, щоб дізнатися про стан відомого їм судового провадження [12].

Крім іншого, Європейський суд з прав людини зробив акцент на тому, що обов'язком заінтересованої сторони є прояв особливої старанності при захисті своїх інтересів (наприклад, ухвала щодо прийнятності у справі «Тойшлер проти Німеччини» (Teuschler v. Germany), заява № 47636/99 від 04.10.2001 р.; рішення у справі «Сухорубченко проти Росії» (Sukhorubchenko v. Russia), заява № 69315/01 від 10.02.2005 р.; ухвала щодо прийнятності у справі «Гуржий проти України» (Gurzhyu v. Ukraine), заява № 326/03 від 01.04.2008 р.; рішення у справі «Мускат проти Мальти» (Muscat v. Malta), заява № 24197/10 від 17.07.2012 р.) (п. 44 рішення Європейського суду з прав людини від 03.10.2017 р. у справі «Віктор Назаренко проти України» [13]).

Говорячи ж про закріплення підстав, видів і порядку застосування заходів процесуального примусу як способу припинення зловживання процесуальними правами в процесі здійснення цивільного, господарського та адміністративного судочинства, слід вказати, що вже початкове звернення до офіційних текстів дозволяє виявити неможливість, у більшості названих сегментів, проведення міжгалузевого порівняння на основі звичної методологічної послідовності руху від емпіричного до теоретичного, а якщо спеціалізовано – від нормативного до доктринального. Адже формулювання підстав, видів і порядку

застосування заходів процесуального примусу як способу припинення зловживання процесуальними правами, здійснене у Цивільному процесуальному та Господарському процесуальному кодексах України є досить подібним, а в окремих випадках ідентичним до відповідних приписів Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України). Зокрема: «заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що вчиняються судом у визначених цим Кодексом випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства» – це зміст і ч. 1 ст. 144 КАС України, і ч. 1 ст. 143 Цивільного процесуального кодексу України, і ч. 1 ст. 131 Господарського процесуального кодексу України; положення ч. 3 ст. 144 КАС України («Про застосування заходів процесуального примусу суд постановляє ухвалу») є тотожним до змісту положень ч. 2 ст. 143 Цивільного процесуального кодексу України та ч. 2 ст. 131 Господарського процесуального кодексу України; «застосування до особи заходів процесуального примусу не звільняє її від виконання обов'язків, встановлених цим Кодексом» – зміст і ч. 2 ст. 132 Господарського процесуального кодексу України, і ч. 3 ст. 145 КАС України, і ч. 2 ст. 144 Цивільного процесуального кодексу України.

Разом із тим, за приписами ч. 1 ст. 144 КАС України [3] та ч. 1 ст. 144 Цивільного процесуального кодексу України [18], заходами процесуального примусу є: 1) попередження; 2) видалення із залу судового засідання; 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; 4) привід; 5) штраф. У той же час, Господарський процесуальний кодекс України виокремлює такі заходи процесуального примусу: 1) попередження; 2) видалення із залу судового засідання; 3) тимчасове вилучення доказів для дослідження судом; 4) штраф [1, ч. 1 ст. 132].

Відповідно до положень ч. 2 ст. 144 КАС України, заходи процесуального примусу застосовуються судом, як правило, негайно після вчинення порушення [3]. Разом із тим, до однієї особи не може бути застосовано кілька заходів процесуального примусу за одне й те саме порушення [3, ч. 2 ст. 145].

Видається, заходи примусу можуть бути застосованими як до учасників процесу, так і до інших осіб, присутніх у судовому засіданні. Так, наприклад, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень судді (головуючого судді) до учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні застосовується попередження, а в разі повторного вчинення таких дій – видалення із зали судового засідання (ч. 1 ст. 146 КАС України, ч. 1 ст. 145 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 1 ст. 133 Господарського процесуального кодексу України).

Разом із тим, науковці по-різному трактують такий захід процесуального примусу як попередження. Існує думка, що це усне застереження суду, яким він попереджає особу, винну у порушенні порядку під час судового засідання, про неприпустимість вчинення таких дій у майбутньому, необхідність дотримуватися встановленого порядку та виконувати розпорядження головуєчого [6, с. 303]. На переконання деяких учених, попередження слід розглядати як спосіб роз'яснення порушнику того, що його поведінка не відповідає встановленим у суді правилам та необхідності припинення такого порушення, оскільки до нього може бути застосовано суворіший захід процесуального примусу [17, с. 240]. Також вважається, що попередження є засобом відповідальності особи, офіційним засудженням суб'єкта за його неналежну поведінку [19, с. 342]. На законодавчому ж рівні закріплено, що про факт застосування попередження постановлюється судом ухвала, в якій зазначається порушення та застереження, що в разі повторного вчинення такого порушення або його продовження до порушника буде

застосовано такий захід процесуального примусу як видалення із зали судового засідання [1, ч. 2 ст. 131; 3, ч. 3 ст. 144; 18, ч. 2 ст. 143].

У разі неподання без поважних причин письмових, речових чи електронних доказів, що витребувані судом, або неповідомлення причин їх неподання суд може постановити ухвалу про тимчасове вилучення цих доказів державним виконавцем для дослідження судом [1, ч. 1 ст. 133; 3, ч. 1 ст. 147; 18, ч. 1 ст. 146].

У правовій літературі тимчасове вилучення доказів для дослідження судом визначають як захід процесуального примусу, якого спрямовано на усунення перешкод у здійсненні судочинства шляхом тимчасового вилучення доказів для дослідження судом [16, с. 191].

Суть такого заходу полягає у відібранні за ухвалою суду документа чи іншого об'єкта матеріального світу, який може бути доказом у справі, від його володільця з метою дослідження його в суді. Підкреслюється, що тимчасове вилучення доказів для дослідження судом не є видом юридичної, зокрема цивільної, процесуальної відповідальності та може бути поєднане зі стягненням штрафу в дохід держави за неподання доказів, що витребувані судом, без поважних причин або без повідомлення причин їх неподання [9].

На думку О.В. Рожнова, тимчасове вилучення доказів для дослідження судом є превентивним процесуальним заходом оперативного реагування суду на дії, які протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства. Цей захід процесуального примусу направлено на припинення існуючого протиправного діяння у формі неподання без поважних причин письмових чи речових доказів, що витребувані судом, та неповідомлення причин їх неподання [15, с. 189].

За змістом ч. 1 ст. 148 КАС України, до належно викликаних особи, особисту участь якої визнано судом обов'язковою, свідка, які без поважних причин не прибули у судові засідання або не повідомили причини неприбуття, може бути застосовано привід до суду через

органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення [3]. Аналогічні положення є законодавчо закріпленими у ч. 1 ст. 147 Цивільного процесуального кодексу України [18]. Натомість положення Господарського процесуального кодексу України такого заходу процесуального примусу як привід не передбачають [1].

За змістом ч. 1 ст. 149 КАС України, суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід Державного бюджету України з відповідної особи штрафу у сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках: 1) невиконання процесуальних обов'язків, зокрема ухилення від вчинення дій, покладених судом на учасника судового процесу; 2) зловживання процесуальними правами, вчинення дій або допущення бездіяльності з метою перешкоджання судочинству; 3) неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин суб'єктом владних повноважень; 4) використання під час процедури врегулювання спору за участю судді портативних, аудіотехнічних пристроїв, а також здійснення фото- і кінозйомки, відео-, звукозапису [3].

Подібного змісту положення закріплено і ч. 1 ст. 148 Цивільного процесуального кодексу України [18]. При цьому, з урахуванням змісту п. 3 вказаної законодавчої норми, враховуючи диспозитивний характер цивільно-правових відносин, застосування штрафу за неповідомлення суду про неможливість подати докази, витребувані судом, або неподання таких доказів без поважних причин, в цивільному судочинстві є можливим до усіх учасників справи, тоді як п. 3 ч. 1 ст. 149 КАС України передбачає можливість його застосування до суб'єкта владних повноважень.

Відповідно до ч. 3 ст. 148 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 3 ст. 149 КАС України, ч. 3 ст. 135 Господарського процесуального кодексу України, у випадку невиконання процесуальних обов'язків, зловживання процесуальними правами представником

учасника справи суд з урахуванням конкретних обставин справи може стягнути штраф як з учасника справи, так і з його представника.

Крім того, п.п. 4, 5 ч. 1 ст. 148 Цивільного процесуального кодексу України закріплюють можливість застосування штрафу за невиконання ухвали про забезпечення позову або доказів, ненадання копії відзиву на позов, апеляційну чи касаційну скаргу, відповіді на відзив, заперечення іншому учаснику справи у встановлений судом строк; порушення заборон, встановлених ч. 9 ст. 203 Цивільного процесуального кодексу України [18].

Так, згідно ч. 9 ст. 203 Цивільного процесуального кодексу України, під час врегулювання спору за участю судді забороняється використовувати портативні аудіотехнічні пристрої, а також здійснювати фото- і кінозйомку, відео-, звукозапис.

За приписами ж ч. 1 ст. 135 Господарського процесуального кодексу України, суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу у сумі від одного до десяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб у випадках, що є аналогічними за змістом випадкам, яких викладено у ч. 1 ст. 148 Цивільного процесуального кодексу України.

Висновки. Отже, міжгалузевий аналіз нормативного закріплення та процедури застосування заходів процесуального примусу в адміністративному, цивільному та господарському судочинстві дозволяє дійти висновку, що необхідність їх застосування обумовлено негативною поведінкою відповідного суб'єкта, що проявляється у зловживанні процесуальними правами та невиконанні процесуальних обов'язків, нехтуванні та порушенні встановлених у суді правил, ненаданні витребуваних судом письмових, речових чи електронних доказів без поважних причин, неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення причин неприбуття осіб, явку яких визнано обов'язковою тощо. Видається, саме системний аналіз змісту вищеведених норм процесуального законодавства

у підсумку дає змогу виокремити основні ознаки заходів процесуального примусу: 1) заходами процесуального примусу є процесуальні дії, що мають примусовий характер; 2) застосовувати заходи процесуального примусу суд уповноважений за процедурою, регламентованою процесуальним законом; 3) заходи примусу може бути застосовано як до учасників судового процесу, так і до присутніх у судовому засіданні, а також до суб'єктів, у яких судом витребувано письмові,

речові чи електронні докази, і які не подали їх без поважних причин; осіб, особисту участь яких визнано судом обов'язковою, свідків, які без поважних причин не прибули у судове засідання або не повідомили причини неприбуття; 4) заходи примусу спрямовано на спонукання до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства.

Анотація

Статтю присвячено дослідженню підстав, видів і порядку застосування заходів процесуального примусу як способу припинення зловживання процесуальними правами в процесі здійснення цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Акцентується увага на тому, що вже початкове звернення до офіційних текстів дозволяє виявити неможливість, у більшості названих сегментів, проведення міжгалузевого порівняння на основі звичної методологічної послідовності руху від емпіричного до теоретичного, а якщо спеціалізовано – від нормативного до доктринального. Адже формулювання підстав, видів і порядку застосування заходів процесуального примусу як способу припинення зловживання процесуальними правами, здійснене у Цивільному процесуальному та Господарському процесуальному кодексах України є досить подібним, а в окремих випадках ідентичним до відповідних приписів Кодексу адміністративного судочинства України.

Розкрито передумови, що зумовлюють необхідність застосування, а також особливості застосування визначених процесуальним законодавством заходів процесуального примусу судами. Зосереджено увагу на тому, що необхідність застосування заходів примусу зумовлюється, зокрема, негативною поведінкою учасників справи, що проявляється у зловживанні процесуальними правами та невиконанні процесуальних обов'язків, нехтуванні та порушенні встановлених у суді правил.

Разом із тим, автором здійснено змістовний аналіз окремих проблемних аспектів застосування заходів процесуального примусу у спектрі міжгалузевого аналізу процесуального законодавства, судової практики та науково-правової думки.

Ключові слова: адміністративне судочинство, видалення із залу судового засідання, заходи процесуального примусу, зловживання процесуальними правами, попередження, привід, тимчасове вилучення доказів, штраф.

Drobotov I.S. Some issues of combating the abuse of procedural rights in administrative proceedings: inter-branch aspect

Summary

The article is devoted to the study of the grounds, types and procedure for the application of measures of procedural coercion as a way to terminate the abuse of procedural rights in the process of civil, commercial and administrative proceedings. The author places emphasis on the fact that the initial reference to official texts makes it possible to find out the impossibility, in most of these segments, of inter-branch comparison based on the customary methodological motion sequence from empirical to theoretical, and if it concerns specialized – from statutory to doctrinal. Thus, the wording

of the grounds, types and procedure for applying coercive measures as a way to stop the abuse of procedural rights performed in the Civil Procedure and Commercial Procedure Codes of Ukraine is quite similar and, in some cases, identical to the relevant provisions of the Code of Administrative Proceedings of Ukraine.

The research covers the preconditions determining the necessity of application, as well as the peculiarities of application of the measures of procedural coercion of courts established by the procedural legislation. It pays attention to the fact that the need to apply coercive measures is, in particular, due to the negative behavior of the parties, which is manifests in the abuse of procedural rights and failure to perform procedural duties, neglect and violation of court rules.

At the same time, the author has made a meaningful analysis of some challenges of the application of measures of procedural coercion in the range of inter-branch analysis of procedural law, case law and scientific and legal thought.

Key words: administrative proceedings, removal from courtroom, measures of procedural coercion, abuse of procedural rights, warning, compulsory attendance, temporary seizure of evidence, fine.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>.
2. Джафарова М.В. Загальні підстави застосування заходів процесуального примусу в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 81–84.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради*. 2005. № 35. Ст. 446.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Кравчук В.М. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. В.М. Кравчук, О.І. Угриновська. Київ : Істина, 2006. 944 с.
7. Мельник Р.С. Забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу, не пов'язаних з відповідальністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2002. 19 с.
8. Назаров В.В. Примус у кримінальному провадженні: національні та міжнародні аспекти. *Форум права*. 2010. № 4. С. 660–666. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10nvtma.pdf>
9. Пилипенко С. Особливості тимчасового вилучення доказів для дослідження судом URL : http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/3/part_1/20.pdf
10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII. *Офіційний вісник України*. 2017. № 96. Ст. 2921.
11. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства : монографія. В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін.; за заг. ред. В.В. Комарова. Харків : Харків юридичний, 2008. 928 с.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Пономарьов проти України» (заява № 3236/03 від 03.04.2008 року) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434

13. Рішення Європейського суду з прав людини від 03.10.2017 р. у справі «Віктор Назаренко проти України» (заява № 18656/13) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c65
14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії» (Alimentaria Sanders S.A. v. Spain) від 07.07.1989 р. URL : [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:\[%22001-57618%22%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:[%22001-57618%22%7D)
15. Рожнов О.В. Тимчасове вилучення доказів для дослідження судом. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». Харків, 2013. Вип. 16. С. 187–191.
16. Цивільне процесуальне право : підручник / І.С. Ярошенко та ін. ; за заг. ред. І.С. Ярошенко. Київ : КНЕУ, 2014. 519 с.
17. Цивільний процес України : навчальний посібник. за ред. В.О. Кучера. Львів : ЛДУВС, 2013. 587 с.
18. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
19. Юдин А.В. Гражданское процессуальное правонарушение и ответственность : монографія. Москва : Санкт-Петербург : ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2009. 624 с.